

UDC 336.145.1

JEL classification: C59; C60; H39; H72; R51; R58

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.04.008>

Зоряна ЛОБОДІНА,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: zoryanamuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Василь ДЕМ'ЯНИШИН,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: v.g.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2140-1925

Тетяна КІЗИМА,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: tetyana.kizyma68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Катерина БЕРЕЗЬКА,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: km.berezka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9632-4004

Андрій КІЗИМА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: kizyma66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТІВ УЧАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА МОДЕЛЮВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Лободіна З., Дем'янишин В., Кізіма Т., Березька К., Кізіма А. Функціонування бюджетів участі: сучасний стан, тенденції модернізації та моделювання в умовах реформування публічних фінансів. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 4. С. 8–27. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.04.008>

Lobodina, Z., Demianyshyn, V., Kizyma, T., Berezka, K., Kizyma, A. (2022). Funktsionuvannia biudzhativ uchasti: suchasnyi stan, tendentsii modernizatsii ta modeliuvannia v umovakh reformuvannia publichnykh finansiv [Functioning of participatory budgets: current state, modernization trends and modeling in the context of reforming public finances]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 4. 8–27. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.04.008>

Анотація

Вступ. *Необхідною умовою відбудови України від наслідків руйнувань, завданих російською збройною агресією, пандемією COVID-19, та формування ресурсоощадної інклюзивної економіки на засадах перманентного соціально-економічного зростання є ефективне функціонування системи управління публічними фінансами, базовим елементом якої є технології бюджетування. Партиципаторне бюджетування – це їх важлива складова, а бюджет участі (партиципаторний бюджет) – один із інноваційних інструментів залучення громадян до розподілу й використання бюджетних ресурсів, демократизації бюджетного процесу на місцевому рівні для стимулювання розвитку територіальних громад і регіонів.*

Мета. *Мета статті – розвиток теоретико-методологічних засад і практичних підходів до функціонування бюджетів участі, виявлення основних трендів розвитку партиципаторного бюджетування та обґрунтування напрямів його модернізації в контексті реформування публічних фінансів.*

Методи. *Для досягнення визначеної у дослідженні мети використано загальнонаукові методи: аналізу й синтезу, індукції та дедукції (для формування теоретичних засад партиципаторного бюджетування); функціонального та статистичного аналізу, аналогії, систематизації, формалізації, вимірювання, моделювання (для оцінювання практики функціонування бюджетів участі); узагальнення, порівняння, оптимізації, аргументації, логічних методів (для розроблення напрямів удосконалення партиципаторного бюджетування).*

Результати. *Сформовано теоретичний підхід до розкриття сутності партиципаторного бюджетування, наведено алгоритм його здійснення на рівні територіальної громади та окреслено переваги функціонування бюджетів участі. Проаналізовано практику використання партиципаторного бюджетування в Україні на різних рівнях бюджетної системи, виявлено проблеми, серед яких найважливішою є вибір напрямів розподілу, використання ресурсів бюджету участі й критеріїв їх оптимізації, та запропоновано підходи до їх вирішення. Сформовано*

науковий підхід до оптимізації видатків бюджету участі з використанням економіко-математичного моделювання.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності вирішення проблем ефективного використання бюджетних ресурсів органів місцевого самоврядування в умовах війни та пошуку шляхів забезпечення відповідності пріоритетних напрямів здійснення видатків бюджетів участі стратегічним цілям соціально-економічного розвитку територіальних громад і регіонів.

Ключові слова: бюджет участі, бюджети місцевого самоврядування, бюджетні ресурси, громадські проекти, економіко-математична модель, партиципаторне бюджетування, територіальні громади, технології бюджетування, публічні фінанси.

Формули: 8, рис.: 2, табл.: 3, бібл.: 11.

JEL classification: C59; C60; H39; H72; R51; R58.

Zoriana LOBODINA,

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the S. I. Yurii Department of Finance,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Vasyl DEMIANYSHYN,

D.Sc. (Economics), Professor,
Professor of the Department of Finance named after S. I. Yuriy,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: v.g.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2140-1925

Tetiana KIZYMA,

D.Sc. (Economics), Professor,
Professor of the Department of Finance named after S. I. Yuriy,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: tetyana.kizyama68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Kateryna BEREZKA,

Ph.D. (Machinery), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Applied Mathematics
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: km.berezka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9632-4004

Andrii KIZYMA,

Ph.D. (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance named after S. I. Yuriy,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: kizyama66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

FUNCTIONING OF PARTICIPATORY BUDGETS: CURRENT STATE, MODERNIZATION TRENDS AND MODELING IN THE CONTEXT OF REFORMING PUBLIC FINANCES

Abstract

Introduction. *A necessary condition for the reconstruction of Ukraine from the consequences of the destruction caused by the Russian armed aggression, the COVID-19 pandemic, and the formation of a resource-saving inclusive economy on the basis of permanent socio-economic growth is the effective functioning of the public finance management system, the basic element of which is budgeting technologies. Participatory budgeting is their important component, and participatory budget is one of the innovative tools for involving citizens in the distribution and use of budget resources, democratization of the budget process at the local level to stimulate the development of territorial communities and regions.*

Purpose. *The purpose of the article is to develop theoretical and methodological foundations and practical approaches to the functioning of participatory budgeting, to identify the main trends in the development of participatory budgeting and to substantiate the directions of its modernization in the context of reforming public finances.*

Methods. *To achieve the goal defined in the study, general scientific methods were used: analysis and synthesis, induction and deduction (for the formation of the theoretical foundations of participatory budgeting); functional and statistical analysis, analogy, systematization, formalization, measurement, modeling (to assess the practice of functioning of budgets) participation); generalization, comparison, optimization, argumentation, logical methods (for developing directions for improving participatory budgeting).*

Conclusions. *A theoretical approach to the disclosure of the essence of participatory budgeting has been formed, an algorithm for its implementation at the level of the territorial community is given and the advantages of functioning of participatory budgets are outlined. The practice of using participatory budgeting in Ukraine at different levels of the budget system is analyzed, a number of problems are identified, among which the most important is the choice of allocation directions, use of participatory budgeting resources and criteria for their optimization, and approaches to their solution are proposed. A scientific approach to optimizing the expenditures of the participatory budgeting using economic and mathematical modeling has been formed.*

Discussion. *The prospects for further research are the need to solve the problems of effective use of budget resources of local self-government bodies in the conditions of war and to find ways to ensure compliance of priority directions of expenditures of participatory*

budgets with the strategic goals of socio-economic development of territorial communities and regions.

Keywords: *participatory budget, local government budgets, budgetary resources, public projects, economic-mathematical model, participatory budgeting, territorial communities, budgeting technologies, public finances.*

Formulas: 8, **fig.:** 2, **tabl.:** 3, **bibl.:** 11.

Постановка проблеми. У сучасних умовах негативні наслідки впливу пандемії COVID-19 на економічні процеси та повномасштабна війна Російської Федерації проти України спровокували негативні тенденції у фінансовій сфері країни, зокрема у сфері публічних фінансів. Невизначеність чітких перспектив відновлення вітчизняної економіки унеможливила формування надійної фінансової бази розвитку регіонів і територіальних громад в Україні. Водночас більшість експертних досліджень і прогнозів міжнародних організацій вказують на неминучість змін у вітчизняній системі публічних фінансів. У такій ситуації територіальні громади, з одного боку, змушені долати сучасні виклики уже звичними, традиційними методами, а з іншого – у них виникають нові можливості для забезпечення економічного поступу за допомогою новаційних, нетрадиційних підходів.

Вищенаведене твердження, на нашу думку, актуалізує розвиток нових форм, методів та інструментів управління бюджетними ресурсами, особливо в частині залучення громадськості до цих процесів. Однією із форм участі населення в управлінні фінансовими ресурсами територіальної громади, яка спрямована на демократизацію усіх стадій бюджетного процесу, посилення взаємодії громадськості і влади, є бюджет участі (партиципаторний бюджет).

Розвиток партиципаторного бюджетування сприяє прискоренню темпів інклюзивного соціально-економічного розвитку територіальних громад, покращенню якості й доступності публічних послуг населенню та підвищенню суспільного добробуту. Незважаючи на те, що використання цієї технології бюджетування підвищує ефективність управління бюджетними ресурсами та бюджетної політики на місцевому рівні, в організації цього процесу є невирішені проблеми. Зокрема, окремі органи місцевого самоврядування недооцінюють роль бюджетів участі та залучення громадян до розробки інвестиційних проєктів, внаслідок цього незначною є частка цих бюджетів у місцевих бюджетах. Недостатнім все ще є рівень фінансової грамотності населення та ініціативності громадян. Пріоритети витрачання коштів бюджетів участі часто не відповідають стратегії соціально-економічного розвитку територіальних громад. Відсутня практика належного оцінювання ефективності видатків бюджетів участі. Не збігаються інтереси жителів територіальних громад, ініціаторів та бенефіціарів інвестиційних проєктів. Дискусійний характер, наявність невирішених проблем за означеною проблематикою обумовили актуальність дослідження, вибір його теми та мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні засади партиципаторного бюджетування розглядаються у вітчизняній та зарубіжній літературі. Українські науковці Г. Возняк, О. Дем'янчук, О. Кириленко [7], Л. Козарезенко,

Т. Куценко, Б. Малиняк, О. Сизоненко, І. Сотник проаналізували участь громадськості у бюджетному процесі та довели необхідність використання бюджетів участі на рівні територіальних громад, розглядаючи їх як спрямований на забезпечення регіонального розвитку інструмент підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів.

Зарубіжні вчені Азіз Х. та Шах Н. [1] розкрили зміст партиципаторного бюджетування на основі ідей суспільного вибору, інформатики та мікроекономічної теорії, запропонували математичну модель цього бюджету, приділили увагу питанням виявлення переваг, цілей добробуту, аксіомам справедливості та стимулам виборців, а також можливостям розширення досліджень бюджету участі. Джонсон К. [2] дослідила результати партиципаторного бюджетування крізь призму інституційної теорії, розкрила особливості оцінювання результатів функціонування бюджету участі, розглянула вплив цієї технології на політичну культуру та поведінку громадськості. Д. Вільямс, Т. Калабрезе та С. Харью [6] розглянули партиципаторне бюджетування в історичному ракурсі та у вимірах різних теорій для визначення ступеня передачі влади населенню через пряму демократію.

Незважаючи на розгляд в економічній літературі окремих теоретичних і практичних питань партиципаторного бюджетування загалом, більшість актуальних проблем все ще не вирішені. Вони стосуються організації бюджетування, вибору форм, методів та інструментів, які використовує вітчизняна практика, оцінювання ефективності бюджетних програм, збалансування економічних інтересів учасників бюджетного процесу. Результати опрацювання наукових праць з окресленої проблематики та аналізу відомої практики дали змогу запропонувати рекомендації, спрямовані на удосконалення функціонування бюджетів участі в умовах реформування публічних фінансів.

Мета статті – розвиток теоретико-методологічних засад і практичних підходів до функціонування бюджетів участі, виявлення основних трендів розвитку партиципаторного бюджетування та обґрунтування напрямів його модернізації в контексті реформування публічних фінансів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важлива передумова перманентного інклюзивного соціально-економічного зростання – це ефективне функціонування системи управління публічними фінансами, базовим елементом якої є технології бюджетування. Одним із інноваційних демократичних інструментів залучення громадян до розподілу і використання бюджетних ресурсів, до бюджетного процесу на місцевому рівні, є бюджет участі.

Передусім зазначимо, що «бюджет участі – інструмент прямої демократії, за допомогою якого кожен мешканець територіальної громади має змогу долучитися до бюджетного процесу, зрозуміти його принципи та вплинути на рішення щодо видаткової частини місцевого бюджету. Дія такого механізму полягає у розподілі частини місцевого бюджету мешканцями шляхом розробки і подання ними проєктів, спрямованих на підвищення комфортності проживання у місті та відкритого голосування за ці проєкти іншими мешканцями» [10].

В економічній літературі як синоніми поняття «бюджет участі» використовують терміни – «партиципаторний бюджет», «громадський бюджет», а для визначення

технології бюджетування, яка ґрунтується на використанні бюджету участі, вживається «партиципаторне бюджетування».

Дослідники Азіз Х. і Шах Н., акцентуючи увагу на демократичній формі цієї управлінської технології, визначають це поняття так: «Партиципаторне бюджетування – це демократичний підхід до вирішення питання про фінансування громадських проєктів, який був використаний у багатьох містах по всьому світу. Бюджет участі – це парадигма, яка дає можливість мешканцям безпосередньо вирішувати, як витрачається частина громадського бюджету. Зокрема, громадяни обмірковують пріоритети видатків та голосують за те, як бюджет має розподілятися на різні громадські проєкти» [1].

О. Кириленко й І. Чайковська зазначають, що «бюджет участі є демократичним процесом, в якому мешканці безпосередньо вирішують, як витратити певну частину місцевого бюджету; впровадження такого бюджету вимагає повної зміни уявлення про управління містом – необхідність відходу від класичної представницької демократії до демократії участі, яка акцентує увагу на прямій участі громадян у політичному процесі на рівні міста» [7, с. 88].

Ю. Синтомер, К. Герцберг та А. Рьокке А, розглядаючи партиципаторне бюджетування як процес, який «допускає участь необраних громадян у концепції та/або розподілі публічних фінансів» [5, с. 168], не надають належного значення ролі органів публічного управління, які безпосередньо координують дії громадян та визначають певні обмеження щодо обсягу і напрямів використання бюджетних ресурсів.

Найбільш комплексний підхід до визначення цього поняття знаходимо у праці А. Шаха: «Партиципаторне бюджетування є відображенням прямого демократичного підходу до бюджетування. Воно дає змогу громадянам дізнатися про діяльність уряду, обдумати, обговорити та вплинути на розподіл публічних ресурсів. Це інструмент для навчання, залучення та розширення прав і можливостей населення. Підвищена прозорість та підзвітність, яким сприяє бюджет участі, може допомогти зменшити неефективність уряду, клієнтелізм, патронаж та корупцію. Бюджет участі також посилює інклюзивне врядування, надаючи можливість маргіналізованим та виключеним групам населення проголосувати та впливати на прийняття важливих для задоволення їхніх інтересів рішень. Правильно організоване партиципаторне бюджетування формує більш чутливе до потреб і уподобань громадян публічне управління, а також підвищує його відповідальність за ефективність розподілу ресурсів та надання суспільних послуг. При цьому бюджет участі може покращити ефективність роботи уряду та підвищити якість демократичної участі» [4, с. 1].

Таким чином, можемо стверджувати, що сукупність управлінських процедур, які використовують суб'єкти публічного управління щодо формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів, призначених для реалізації проєктів, ініційованих громадськістю, називається технологією учасницького (партиципаторного) бюджетування. Зазначена технологія бюджетування характеризується частковою передачею права приймати рішення щодо реалізації інвестиційних проєктів, розподілу й використання частини видатків місцевих бюджетів від органів місцевого

самоврядування, місцевих органів державної виконавчої влади до громадян. Її основні переваги полягають у такому:

- підвищення прозорості витрачання бюджетних ресурсів, довіри до місцевої влади, ефективності надання публічних послуг, ініціативності громадян, демократичних засад функціонування територіальної громади (регіону), покращенні взаємодії влади і населення;

- зниження соціальної нерівності і громадської байдужості.

Принагідно зазначимо, що партиципаторне бюджетування започатковано у 1989 р. у бразильському місті Порту-Алегрі з метою зниження рівня корупції і вирішення соціальних проблем, а з часом набуло активного поширення у світі.

«Її характерними ознаками як інноваційної технології управління є: визначення частини бюджету адміністративно-територіального утворення, над витрачанням коштів якого дискутуватимуть громадяни у відповідному періоді; можливість подання громадянами проєктів за встановленими вимогами на розгляд комісії та за умови підтвердження відповідності вимогам – на голосування; обов'язковість виконання рішень, які приймають мешканці під час голосування; можливість жителів адміністративної території голосувати за проєкти (ідеї), реалізація яких задовольнить потреби місцевої громади; реалізація інвестиційних проєктів винятково на території юрисдикції відповідного органу місцевого самоврядування; можливість зміцнення громади шляхом створення умов для її членів дискутувати, обговорювати основні проблеми й ухвалювати спільні рішення» [3, с. 467].

В Україні з метою підвищення громадської активності і встановлення належного партнерства з органами влади, покращення якості надання публічних послуг партиципаторне бюджетування застосовують з 2015 р. Залежно від рівня бюджетної системи, джерел формування бюджетних ресурсів, проблем, на вирішення яких вони спрямовуються, терміну реалізації ініційованих громадськістю інвестиційних проєктів можна виокремити:

- бюджети участі, відомі як громадські бюджети (започатковані у 2015 р.), які формуються на рівні сільських, селищних та міських територіальних громад, є компонентом їхніх бюджетів, а ресурси витрачаються на проєкти, спрямовані, як правило, на підвищення комфортності проживання громадян у цих територіальних громадах чи вирішення інших проблем місцевого значення. Термін реалізації таких інвестиційних проєктів не має перевищувати одного року;

- бюджет участі, відомий як всеукраїнський громадський бюджет (започаткований у 2019 р.), що охоплює бюджетні ресурси, сформовані за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, створеного у складі Державного бюджету України, та місцевого бюджету (обсяг співфінансування з місцевого бюджету органу місцевого самоврядування, на території якого планується реалізація інвестиційного проєкту регіонального розвитку, має бути не меншим 10% від залишкової вартості проєкту з урахуванням витрат на момент подачі проєкту до участі в конкурсі) відповідного органу місцевого самоврядування, на території якого планується реалізація інвестиційного проєкту регіонального розвитку. Кошти витрачаються на проєкти, спрямовані, як правило, на вирішення проблем регіонального значення відповідно до стратегії регіонального розвитку, а термін їх реалізації може становити від одного

до трьох років. Крім того, суб'єкт, на фінансування об'єкта якого залучаються ресурси Державного фонду регіонального розвитку за проектом всеукраїнського громадського бюджету, повинен утримувати такий об'єкт за рахунок коштів місцевого бюджету або власних фінансових ресурсів.

На основі аналізу вітчизняної практики партиципаторного бюджетування на рис. 1 наведено алгоритм його здійснення на рівні територіальної громади.

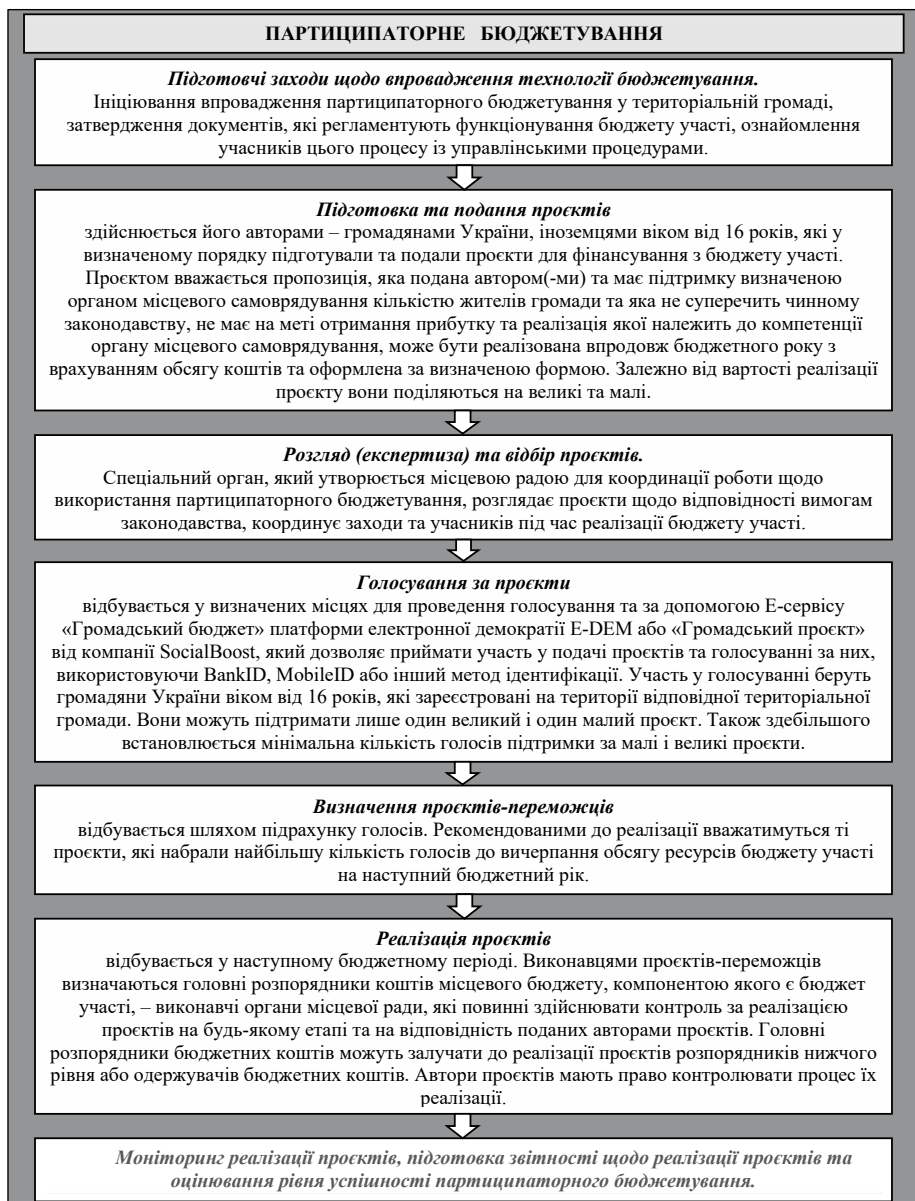

Рис. 1. Алгоритм партиципаторного бюджетування на рівні територіальної громади
Джерело: розроблено авторами на основі [8, с. 27; 10].

На основі статистичних даних, розміщених в Е-сервісі «Громадський бюджет» на платформі електронної демократії E-DEM, проаналізуємо практику здійснення партиципаторного бюджетування на рівні сільських, селищних та міських територіальних громад в Україні (рис. 2, табл. 1 і 2).

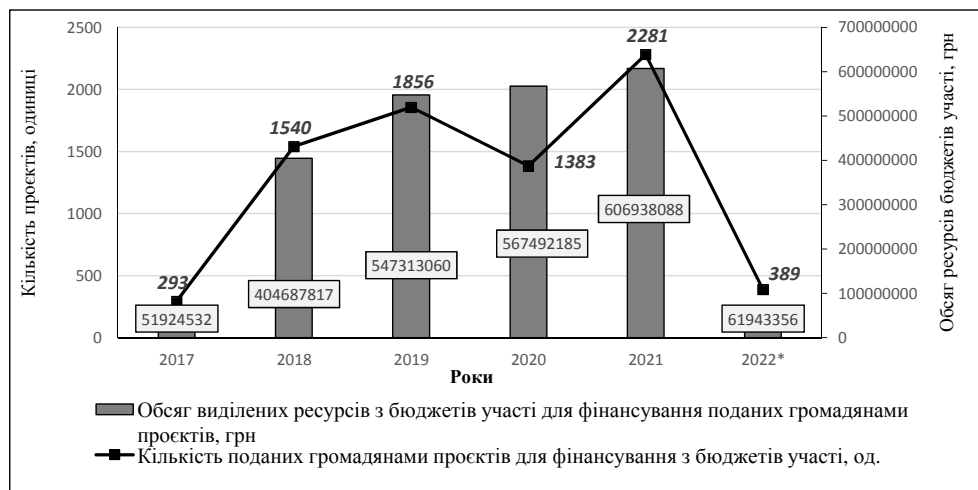

Рис. 2. Партиципаторне бюджетування на рівні сільських, селищних та міських територіальних громад в Україні у 2017–2022 рр.

* Примітка: призупинено використання партиципаторного бюджетування в окремих територіальних громадах у зв'язку з воєнним станом.

Джерело: розроблено і розраховано авторами на основі даних [11].

Загалом з 2017 р. до 2022 р. партиципаторне бюджетування було запроваджено у 201 територіальній громаді, громадяни ініціювали 7742 проєкти, з бюджетів місцевого самоврядування для фінансування поданих громадянами проєктів виділено 2240,3 млн грн.

Таблиця 1

Динаміка кількості поданих громадянами проєктів для фінансування з бюджетів участі сільських, селищних та міських територіальних громад в Україні у 2017–2022 рр., од.

	Регіони	Роки						Середній темп приросту, %
		2017	2018	2019	2020	2021	2022*	
1	Вінницька	39	41	55	55	100	–	26,54
2	Волинська	–	79	33	56	117	–	13,99
3	Дніпропетровська	–	132	244	271	240	64	-16,55
4	Донецька	–	25	20	67	175	19	-6,63
5	Житомирська	–	94	28	21	20	–	-40,30
6	Закарпатська	–	81	48	77	45	–	-17,79

продовження таблиці 1

7	Запорізька	–	59	40	13	25	–	-24,89
8	Івано-Франківська	–	–	66	27	132	124	23,39
9	Київська	17	157	117	115	152	11	-8,34
10	Кіровоградська	48	59	85	57	54	–	2,99
11	Луганська	–	71	6	76	143	23	-24,56
12	Львівська	–	67	80	44	74	–	3,37
13	Миколаївська	–	85	74	78	125	–	13,72
14	Одеська	–	24	45	16	17	46	17,66
15	Полтавська	189	409	532	112	234	41	-26,33
16	Рівненська	–	4	45	31	75	60	96,80
17	Сумська	–	–	4	15	44	–	231,66
18	Тернопільська	–	30	152	100	179	–	81,37
19	Харківська	–	64	94	96	169	1	-64,64
20	Херсонська	–	–	–	–	5	–	–
21	Хмельницька	–	59	58	23	128	–	29,46
22	Черкаська	–	–	19	18	18	–	-2,67
23	Чернівецька	–	–	10	6	10	–	–
24	Чернігівська	–	–	1	9	–	–	–

Примітка: призупинено використання партиципаторного бюджетування в окремих територіальних громадах у зв'язку з воєнним станом.

* Джерело: розроблено і розраховано авторами на основі даних [11].

Упродовж 2017–2021 рр. простежувалася позитивна тенденція до зростання обсягу виділених ресурсів з бюджетів участі сільських, селищних та міських територіальних громад для фінансування поданих громадянами проєктів та кількості ініційованих інвестиційних проєктів: середній темп приросту становив відповідно 84,9% та 67,04%. У 2022 р. практика впровадження партиципаторного бюджетування (зокрема фінансування проєктів-переможців 2021 р., подання і голосування за проєкти 2022 р. для реалізації у наступному бюджетному періоді) у територіальних громадах окремих областей призупинилася у зв'язку із введенням воєнного стану та необхідності першочергового здійснення видатків бюджетів різних рівнів на національну оборону.

Таблиця 2

Динаміка обсягу виділених ресурсів з бюджетів участі сільських, селищних та міських територіальних громад для фінансування поданих громадянами проєктів в Україні у 2017–2022 рр., грн.

	Регіони	Роки						Середній темп приросту, %
		2017	2018	2019	2020	2021	2022*	
1	Вінницька	18358410	23406029	26113027	30606096	36267365	0	18,56

2	Волинська	0	11903382	7499297	12950441	20928158	0	20,69
3	Дніпропетровська	0	19501755	32194982	37122535	40768363	15427163	-5,69
4	Донецька	0	3144522	2853976	8607347	22863772	8774589	29,25
5	Житомирська	0	73711646	2271097	56397712	4195341	0	-61,53
6	Закарпатська	0	14206685	17142061	35224421	20107447	0	12,28
7	Запорізька	0	14879272	3524708	5094223	8375041	0	-17,43
8	Івано-Франківська	0	0	22728707	9983813	32715296	10094953	-23,70
9	Київська	1907365	43750285	51967164	58505643	59478253	2502275	5,58
10	Кіровоградська	14011629	12080965	27770736	14810845	11965097	0	-3,87
11	Луганська	0	17857417	490712	27893990	41879551	3383250	-34,03
12	Львівська	0	4543950	8241692	3874278	10159751	0	30,76
13	Миколаївська	0	25033138	34285843	42209871	80997493	0	47,91
14	Одеська	0	2297936	11706214	4249382	0	14254846	35,99
15	Полтавська	17647128	125180357	213600449	50993091	78345087	3954298	-25,86
16	Рівненська	0	248870	3570780	3599211	11852617	3501983	93,68
17	Сумська	0	0	319679	5656455	9306238	0	439,55
18	Тернопільська	0	2336758	63105260	68282950	75789178	0	218,91
19	Харківська	0	6521065	8066335	8252347	17128938	49999	-70,41
20	Херсонська	0	0	0	0	71986	0	
21	Хмельницька	0	4083785	5246886	9507604	19883403	0	69,49
22	Черкаська	0	0	3954865	2817293	3346613	0	-8,01
23	Чернівецька	0	0	533590	329149	513100	0	-1,94
24	Чернігівська	0	0	125000	70523488	0	0	0

Примітка: призупинено використання партиципаторного бюджетування в окремих територіальних громадах у зв'язку з воєнним станом.

* Джерело: розроблено і розраховано авторами на основі даних [11].

Якщо враховувати такий показник як «частка виділених ресурсів з бюджетів участі сільських, селищних та міських територіальних громад окремої області у загальному обсязі видатків бюджетів участі України для фінансування поданих громадянами проєктів», можна стверджувати, що найбільш активно партиципаторне бюджетування впроваджувалося у Полтавській, Київській, Тернопільській, Вінницькій, Закарпатській, Дніпропетровській областях.

У результаті аналізу практики функціонування бюджетів участі в Україні на рівні сільських, селищних та міських територіальних громад (який нині, на жаль, дещо утруднений відсутністю офіційних статистичних даних) з'ясовано, що:

– впровадження партиципаторного бюджетування підвищує рівень: відповідальності органів місцевого самоврядування та жителів територіальних громад за формування суспільного добробуту громади; довіри населення до місцевої влади; спроможності

громад вирішувати проблеми місцевого значення; ресурсної спроможності органів місцевого самоврядування надавати доступні і якісні публічні послуги;

– незважаючи на активне впровадження (з 2017 р.) у практику органів місцевого самоврядування партиципаторного бюджетування (зокрема, збільшення кількості й вартості запропонованих громадськістю проєктів, які фінансуються з бюджетів участі), з 2022 р. здебільшого у сільських і селищних громадах призупинилося використання цієї управлінської технології. «Частково це пояснюється впливом кризи 2020 р. через епідемію коронавірусу та повільним відновленням економіки в 2021 р., коли основні фінансові ресурси громад витрачалися переважно на видатки поточного споживання. Проте, зважаючи на незначну частку громадських бюджетів у загальних видатках бюджетів громад, більш вагомими причинами варто вважати зменшення уваги місцевої влади до цього механізму у зв'язку із недооцінкою або нерозумінням його важливості, викривлення або дискредитацію ідеї громадського бюджетування через конфлікт інтересів» [9]. У 2022 р. внаслідок активізації російської збройної агресії, введення режиму воєнного стану в Україні, а отже, у зв'язку з необхідністю першочергового здійснення видатків бюджетів усіх рівнів на національну оборону, в окремих територіальних громадах призупинено фінансування проєктів із бюджетів участі;

– відсутня визначена правовими нормами уніфікація процедур партиципаторного бюджетування, що підвищує самостійність органу місцевого самоврядування, гнучкість прийняття рішень щодо порядку формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів, які спрямовуються на реалізацію проєктів, ініційованих громадськістю, врахування територіальних особливостей, пріоритетів соціально-економічного розвитку та потреб жителів територіальних громад;

– низька частка бюджетів місцевого самоврядування, компонентою яких є бюджет участі, у загальній чисельності місцевих бюджетів;

– невисокий рівень фінансової грамотності та ініціативності жителів окремих територіальних громад, а також недостатній рівень їхньої обізнаності із процедурами партиципаторного бюджетування;

– невисокий рівень прозорості інформації щодо використання коштів бюджету участі окремих територіальних громад України та стану фінансування ініційованих громадськістю проєктів;

– невідповідність пріоритетів витрачання коштів бюджетів участі та стратегічних цілей соціально-економічного розвитку територіальних громад;

– відсутня або неналежна практика оцінювання органом місцевого самоврядування ефективності витрачання коштів бюджету участі та оприлюднення результатів її здійснення. Важливою проблемою партиципаторного бюджетування на рівні територіальних громад залишається вибір напрямів розподілу і використання ресурсів бюджету участі (напрямів реалізації громадських проєктів) та критеріїв їх оптимізації, що зумовлено різним соціальним статусом жителів громади, сферою їхньої діяльності, місцем проживання, віком, статтю, станом здоров'я;

– значна відмінність потреб та інтересів: громадян, які ініціюють проєкти, бенефіціарів проєктів та жителів територіальних громад, які голосують за проєкти.

Як свідчить вітчизняна практика, більшість бюджетних ресурсів (близько 70–80%) спрямовується на реалізацію великих проєктів, а на реалізацію малих проєктів витрачається близько 20–30% усіх коштів. Проте функціональне призначення видатків бюджету участі завжди викликає жваву дискусію серед представників органів місцевого самоврядування та громадськості. Наприклад, люди пенсійного віку менш активно голосують за проєкти, бенефіціарами яких будуть діти шкільного чи дошкільного віку, а також за проєкти, які стосуватимуться розваг молоді тощо. Водночас пенсіонери, а також люди непенсійного віку, але з проблемами зі здоров'ям, більш охоче своїми голосами підтримують медичні проєкти, що стосуються покращення інфраструктури закладів охорони здоров'я, в яких такі категорії населення постійно отримують медичні послуги. Громадяни-жителі великих міст насамперед ініціюють і підтримують ті проєкти, які стосуються покращення умов проживання саме у власному мікрорайоні. Громадяни, у яких є діти шкільного чи дошкільного віку, студенти, з більшою ймовірністю ініціюють створення і віддають свої голоси за освітні проєкти, реалізація яких стосується приміщень або територій шкіл, дошкільних навчальних закладів, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, установ дитячо-юнацьких та молодіжних клубів, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, закладів професійно-технічної освіти, ЗВО.

З огляду на зазначене можемо стверджувати, що вибір пріоритетів витрачання коштів бюджетів участі, а отже, встановлення відповідних обмежень для авторів-ініціаторів громадських проєктів щодо категорії проєкту (інфраструктурні, освітні, медичні, екологічні, соціальні, інші) – це складне завдання. Вирішуючи його, насамперед слід враховувати відповідність обраного пріоритетного напрямку витрачання коштів бюджету участі стратегічним цілям соціально-економічного розвитку територіальної громади. Якщо таких пріоритетів декілька, то, на наш погляд, доцільно встановлювати частки видатків бюджету участі на виконання певних цілей.

Наприклад, цікавим є досвід територіальних громад, які визначену частину ресурсів бюджетів участі використовують на реалізацію освітніх проєктів, запровадивши з 2020 р. «Шкільний громадський бюджет». У табл. 3 подано показники, які характеризують динаміку впровадження «Шкільного громадського бюджету» в Україні.

Наведені дані дають підстави констатувати активний розвиток партиципаторного бюджетування у такому форматі: суттєво збільшується кількість шкіл, які долучаються до «Шкільного громадського бюджету», проєктів, які ініціюються, та обсяг коштів, які виділяються на реалізацію цих проєктів. До областей-лідерів із впровадження «Шкільного громадського бюджету» належать територіальні громади Вінницької, Тернопільської, Херсонської, Закарпатської областей.

Таблиця 3

Динаміка функціонування «Шкільного громадського бюджету» як складової бюджетів участі сільських, селищних, міських територіальних громад у 2020–2022 рр.

Показники	2020	2021	2022	За 2020–2022 рр.
Кількість поданих проєктів, од.	5	223	323	551

продовження таблиці 3

Кількість проєктів-переможців, од.	5	69	24	98
Кількість залучених шкіл, од.	5	60	104	169
Загальна кількість голосів, од.	1207	22692	20977	44876
Загальна сума коштів, грн	25000	23026149	10699116	33750265
Обсяг коштів, який припадає на 1 проєкт-переможець, грн	5000	333712,304	445796,5	344390,459

Джерело: розроблено і розраховано авторами на основі даних [11].

«До головних цілей проєктів «Шкільного громадського бюджету», які реалізуються у межах бюджетів участі територіальних громад, належать:

– розвиток шкільної громади (шкільного самоврядування, впровадження інновацій в навчальний процес, задоволення потреб учнів у частині навчальних програм);

– покращення дизайну приміщення та території навчального закладу, його естетичного вигляду, озеленення та освітлення території, благоустрій спортивних та відпочинкових зон тощо;

– впровадження сучасних інноваційних проєктів у тематичних сферах: «Школа як місце експериментування», «Школа 2.0», «Школа як спортивний майданчик», «Школа приємних вражень»;

– науково-просвітницькі заходи (організація інтелектуальних турнірів, семінарів, форумів);

– екологічні та соціальні заходи (організація заходів, спрямованих на покращення процесу соціалізації та підтримки незахищених верств населення)» [8].

Незважаючи на унікальність територіальних громад (географічні особливості, рівень соціально-економічного розвитку, менталітет, громадська активність жителів тощо), в яких впроваджується партиципаторне бюджетування, в умовах обмеженості бюджетних ресурсів і необхідності їх ефективного використання, доцільним є розроблення наукового підходу із використанням економіко-математичного моделювання до оптимізації видатків бюджету участі.

Скажімо, існує n виборців територіальної громади, m ініційованих громадськістю проєктів, щодо яких задані вартості і які розділені на L категорій, U мікрорайонів територіальної громади. Відомі: вартість проєктів; максимальна кількість проєктів, за які може проголосувати кожен виборець; межі бюджетних ресурсів, які заплановано витратити з бюджету участі на реалізацію проєктів; частки видатків бюджету участі на деякі категорії проєктів, мінімальні частки видатків бюджету участі на мікрорайони територіальної громади.

Відтак, побудуємо модель відбору множини проєктів за перевагами виборців. Переваги виборців представимо у вигляді функції корисності.

Для побудови економіко-математичної моделі введемо позначення:

i – індекс виборця, $i = \overline{1, n}$; j – індекс виду проєкту, $j = \overline{1, m}$; J_1, J_2 – множини проєктів, що можуть бути реалізовані частково чи тільки повністю відповідно, $(|J_1| + |J_2| = m)$; l – індекс виду категорії проєкту, $l = \overline{1, L}$, $l \in L^*$, де L^* – множина видів категорій проєктів; u – індекс виду мікрорайону, $u = \overline{1, U}$, $u \in U^*$, де U^* – множина видів мікрорайонів; $J_{u,l}$

– множина проєктів категорії l -го виду, що має в наявності мікрорайон u -го виду, $\sum_{l \in L^*} \sum_{u \in U^*} |J_{u,l}| = m$; x_{jlu} – ступінь завершеності проєкту j -го виду, що належить до категорії l -го виду і мікрорайону u -го виду; p_{jlu} – вартість проєкту j -го виду, що належить до категорії l -го виду і мікрорайону u -го виду; V та W – відповідно нижня та верхня межа виділених видатків бюджету участі; r – максимальна кількість проєктів, за які може проголосувати кожен виборець; k_l – частка видатків бюджету участі на категорію l -го виду проєктів; v_u – мінімальна частка видатків бюджету участі на мікрорайон u -го виду; C_{ijlu} – корисність для i -го виборця від проєкту j -го виду, що належить до категорії l -го виду і мікрорайону u -го виду, $c_{ijlu} \in \{0; 1\}$ – рішення виборця: не схвалює чи схвалює проєкт.

Маючи C_{ijlu} , можна розрахувати $C_{jlu} = \sum_{i=1}^n C_{ijlu}$ – корисність проєкту j -го виду, що належить до категорії l -го виду і мікрорайону u -го виду.

Враховуючи введені позначення, математична модель оптимізації видатків бюджету участі матиме такий вигляд (формули (1–8)):

знайти набір проєктів $\{x_{jlu}\}$, який забезпечить

$$Z = \sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{l \in L^*} \sum_{u \in U^*} C_{jlu} x_{jlu} \rightarrow \max \quad (1)$$

за виконання умов:

1) за ступенем завершеності проєкту:

– проєкт може бути реалізований частково:

$$0 \leq x_{jlu} \leq 1, \quad j \in J_1, \quad l \in L^*, \quad u \in U^*; \quad (2)$$

– проєкт не виконується взагалі чи виконується повністю:

$$x_{jlu} \in \{0; 1\}, \quad j \in J_2, \quad l \in L^*, \quad u \in U^*; \quad (3)$$

2) за вартістю проєктів, враховуючи наявні бюджетні ресурси:

$$V \leq \sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{l \in L^*} \sum_{u \in U^*} p_{jlu} x_{jlu} \leq W; \quad (4)$$

3) за максимальною кількістю проєктів, за які може проголосувати кожен виборець:

$$\sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{l \in L^*} c_{ijlu} \leq r, \quad u \in U^*, \quad i = \overline{1, n}; \quad (5)$$

4) за часткою видатків бюджету участі на категорію l -го виду проєкту:

$$k_l V \leq \sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{u \in U^*} p_{jlu} x_{jlu} \leq k_l W, \quad l \in L^*; \quad (6)$$

5) за мінімальною часткою видатків бюджету участі на мікрорайон u -го виду

$$\sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{l \in L^*} p_{jlu} x_{jlu} \geq v_u V, \quad u \in U^*; \quad (7)$$

6) за неможливістю профінансувати всі проєкти:

$$\sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{l \in L^*} \sum_{u \in U^*} p_{jlu} > W. \quad (8)$$

Однією із проблем партиципаторного бюджетування у міських територіальних громадах, у складі яких наявні мікрорайони, є нерівномірна реалізація громадських проєктів у різних мікрорайонах. Причини цього такі: відмінність потреб та інтересів громадян, які ініціюють проєкти, бенефіціарів проєктів та жителів, які за них голосують, а також різна кількість жителів та активність учасників зазначеного процесу у різних

мікрорайонах міста тощо. Тому в контексті забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад доцільно встановити обмеження щодо видатків бюджету участі за регіонами і, відповідно, окремо підраховувати результати голосування за громадські проекти кожного мікрорайону. Такий підхід сприятиме збільшенню рівня участі жителів усіх мікрорайонів територіальної громади у процедурах партиципаторного бюджетування, а також сприятиме рівномірному розподілу видатків бюджету участі на ініційовані громадськістю проекти між мікрорайонами.

Щодо розвитку всеукраїнського громадського бюджету, то він сприяє залученню громадськості до розподілу частини коштів Державного бюджету України (Державного фонду регіонального розвитку) на регіональні потреби, та «є ще одним механізмом фінансової децентралізації, спробою посилити довіру між владою та громадянами через спільний розвиток проектів регіонального значення» [9]. Проте з огляду на невирішені проблеми фінансування проектів, дефіцит бюджетних ресурсів у зв'язку із коронавірусною кризою, відмінності і суперечності в процедурах відбору проектів-переможців, які можуть фінансуватися на рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, з 2021 р. цей вид бюджету участі не використовується.

Отже, органи публічного управління мають враховувати виявлені проблеми партиципаторного бюджетування та запропоновані підходи до їх вирішення під час розроблення заходів щодо подальшої активізації використання зазначеної управлінської технології у вітчизняній практиці. Враховуючи переваги бюджетів участі, вважаємо за доцільне рекомендувати органам місцевого самоврядування передбачати їх функціонування не тільки на рівні бюджетів місцевого самоврядування, а й у складі обласних і районних бюджетів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Бюджет участі (партиципаторний бюджет) – це один із інноваційних інструментів залучення громадян до розподілу й використання бюджетних ресурсів, демократизації бюджетного процесу на місцевому рівні для стимулювання розвитку територіальних громад і регіонів. За результатами проведеного дослідження запропоновано теоретичний підхід до розкриття сутності учасницького (партиципаторного) бюджетування з урахуванням різних аспектів цього поняття, зокрема – як сукупності управлінських процедур, які використовують суб'єкти публічного управління щодо формування, розподілу і використання бюджетних ресурсів, призначених для реалізації проектів-переможців, ініційованих громадськістю. Наведено алгоритм впровадження та реалізації бюджету участі на рівні територіальної громади.

На основі результатів оцінювання вітчизняної практики партиципаторного бюджетування аргументовано основні переваги цієї технології бюджетування, виявлено проблеми функціонування бюджетів участі на різних рівнях бюджетної системи та обґрунтовано шляхи їх вирішення.

Запропоновано науковий підхід із використанням економіко-математичного моделювання до оптимізації напрямів витрачання ресурсів бюджету участі, який передбачає побудову моделі оптимізації видатків бюджету участі. За її допомогою можна розрахувати оптимальний набір ініційованих громадськістю проектів, який забезпечить максимальну корисність від результату їх реалізації для жителів територіальної громади і враховує обмеження обсягу видатків бюджету участі. Модель

належить до класу задач лінійного програмування, яка складається з цільової функції і системи обмежень лінійного виду.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності вирішення проблем ефективного використання бюджетних ресурсів органів місцевого самоврядування в умовах війни та пошуку шляхів забезпечення відповідності пріоритетних напрямів здійснення видатків бюджетів участі стратегічним цілям соціально-економічного розвитку територіальних громад і регіонів.

Література

1. Aziz H., Shah N. Participatory budgeting: Models and approaches. *Pathways Between Social Science and Computational Social Science*. Springer, Cham, 2021. P. 215–236. URL: <https://arxiv.org/pdf/2003.00606.pdf>.
2. Johnson C. *Engaging Democracy: An Institutional Theory of Participatory Budgeting*. Thesis (Ph.D.). University of Washington. Seattle, 2017. URL: <https://digital.lib.washington.edu/researchworks/handle/1773/40685>.
3. Lobodina Z., Lopushniak H., Kizyma T., Lyvdar M. Inclusive budgeting: theoretical aspects, prerequisites and necessity for its implementation in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2020. Vol. 2 (№ 33). P. 463–472. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207201>.
4. Shah A. Overview. *Participatory Budgeting: Public Sector Governance and Accountability*. / Edited by A. Shah. Washington, DC: World Bank, 2007. P. 1–18. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6640/39498.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. Sintomer Y., Herzberg C., Röcke A. Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2008. Vol. 32(1). P. 164–178. DOI:10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x.
6. Williams D., Calabrese Th., Harju S. A Theory of Participatory Budgeting Decision Making as a Form of Empowerment. CUNY: New York, NY, USA, 2018. URL: https://academicworks.cuny.edu/bb_pubs/1166.
7. Кириленко О., Чайковська І. Перспективи запровадження бюджету участі в Україні на основі зарубіжного досвіду. *Вісник THEU*. 2015. № 2. С.88–100.
8. Лободіна З. М., Булавинець В. М., Данильців Х. Т. Бюджетне фінансування освітніх послуг: сучасні тенденції та перспективи вдосконалення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 12/2. С. 20–29. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-item/322>.
9. Маляревський Є., Бараннік В. Громадські бюджети як перспективний інструмент розвитку громад і територій: аналітична записка. НІСД, ЦРД. Київ, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/hromadski-budzhety.pdf>.
10. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні» від 3.03.2020 р. № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0094201-20#Text>.
11. Платформа електронної демократії E-DEM. Модуль статистики «Громадський бюджет» за 2017–2022 роки. URL: <https://stat.e-dem.ua/budget/authors/>.

References

1. Aziz, H., & Shah, N. (2021). Participatory budgeting: Models and approaches. *Pathways Between Social Science and Computational Social Science*. Springer, Cham, 215–236. Retrieved from: <https://arxiv.org/pdf/2003.00606.pdf> [in English].
2. Johnson, C. (2017). *Engaging Democracy: An Institutional Theory of Participatory Budgeting*. Thesis (Ph.D.). University of Washington. Retrieved from: <https://digital.lib.washington.edu/researchworks/handle/1773/40685> [in English].
3. Lobodina, Z., Lopushniak, H., Kizyma, T., & Lyvdar, M. (2020). Inclusive budgeting: theoretical aspects, prerequisites and necessity for its implementation in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(33), 463–472. Retrieved from: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207201> [in English].
4. Shah, A. (2007). Overview. In A. Shah (Ed.), *Participatory Budgeting: Public Sector Governance and Accountability*. Washington DC: World Bank, 1–18. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6640/39498.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in English].
5. Sintomer, Y., Herzberg, C., & Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(1), 164–178. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x> [in English].
6. Williams, D., Calabrese, Th., & Harju, S. (2018). A Theory of Participatory Budgeting Decision Making as a Form of Empowerment. Retrieved from: https://academicworks.cuny.edu/bb_pubs/1166 [in English].
7. Kyrylenko, O., & Chaikovska, I. (2015). Perspektyvy zaprovadzhennia biudzhetu uchasti v Ukraini na osnovi zarubizhnogo dosvidu [Prospects for introducing a participatory budget in Ukraine based on foreign experience]. *Visnyk TNEU – Herald of TNEU*, 2, 88–100 [in Ukrainian].
8. Lobodina, Z. M., Bulavynets, V. M., & Danylytsiv, Kh. T. (2021). Biudzhethne finansuvannia osvitykh posluh: suchasni tendentsii ta perspektyvy vdoskonalennia [Budgetary financing of educational services: modern trends and prospects for improvement]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finances. Law*, 12/2, 20–29. Retrieved from: [https://doi.org/10.37634/efp.2021.12\(2\).4](https://doi.org/10.37634/efp.2021.12(2).4) [in Ukrainian].
9. Maliarevskiy, Ye., & Barannik, V. (2022). *Hromadski biudzhety yak perspektyvnyi instrument rozvytku hromad i terytorii* [Public budgets as a promising tool for the development of communities and territories]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/hromadski-budzhety.pdf> [In Ukrainian].
10. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2020). *Nakaz «Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo mekhanizmiv uchasti hromadskosti u biudzhethnomu protsesi na mistsevomu rivni» vid 3.03.2020* [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of methodological recommendations on mechanisms of public participation in the budget process at the local level» dated March 3, 2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0094201-20#Text> [In Ukrainian].

-
11. Platforma elektronnoi demokratii E-DEM. Modul statystyky «Hromadskyi biudzheth» za 2017–2022 roky [E-DEM e-democracy platform. Statistics module «Public Budget» for 2017–2022]. Retrieved from: <https://stat.e-dem.ua/budget/authors/> [In Ukrainian].

Статтю отримано 10 жовтня 2022 р.
Article received October 10, 2022